

Във всяка култура човекът открива

и доказва една нова сила - силата да изгради

свой собствен свят, един идеален свят

Ернст Касирер

Културите разкриват разнообразието на историческите форми на живот. Култури ние наричаме въплъстените в социалната история образци на поведение, вярвания, ценности, идеи, форми на организация на труда, видове управление на обществото. С други думи културите са относителни исторически цялостности, изразяващи различни типове начин на живот на хората. В сравнението между различните култури ние виждаме както тенденциите на историческите изменения, така и жизненото многообразие на човешкото съществуване.

1. Архаика

Това е предисторията или праисторията на човечеството. Без да се впускаме в подробности, ще кажем, че тази праистория започва преди 3 - 2 1/2 млн. години назад от нашето време. Но едва при последния ледников период, т.е. преди около 20 000 години, човешкото същество е започнало да излиза от лоното на природата, създавайки една втора природа - културата. Тогава хората са започнали да живеят в построени от тях жилища, да използват оръдия на труда и, което е може би най-важно, да овладяват стихията на огъня, т.е. онази природна стихия, в която е съчетано всичко нужно за човека - защитата от враждебните сили (дивите хищници се боят от огън, от огъня се бои и бяга студът) и преобразуването - изпепеляването, превръщането на суровата животинска плът в храна, както и променянето на веществата в нови, нужни за човека

форми.

Праисторическото, архаично съществуване е затова все още единство на човешкото с природното, което се вижда в множество неща.

Най-напред това единство проличава в ценността, която оцеляването има за хората. Човекът се стреми да се съхрани

като род и всички индивидуални стремежи са подчинени на тази висша цел. Ето защо може да има "излишни" деца, защото изхранването е природна необходимост.

Природността на човека проличава и в култа към предците, към прародителите. Най-силната връзка е тази на родовата кръв, а не на абстрактна културна близост (възгледи, вкусове и т.н.). Затова прародителите са тотемни - свещени култови същества, които са дотолкова природни, че понякога се отъждествяват с животни или растения.

Едва с обособяване на семейството в природната връзка се прокрадват и културни противоположности. Мъжът, жената и детето са природно обвързани, но от техните природни различия започват и културни разлики - различно е тяхното участие в разделението на труда. Мъжът е ловец, а жената събира плодове и растения.

Природната обвързаност се чувства и при наказанието. Престъплението се пренася от индивида към рода, отмъщението - също. Индивидът дотолкова е сраснат с рода, че вината и заслугата лесно се пренасят от едното към другото.

И накрая, връзката с природата се чувства в голямото значение, което се придава на различните гранични точки в израстването и остаряването на човека. Раждането, преходът на юношата в мъж, остаряването и смъртта са не само ориентир в биографията на всеки, но и **извечно ценни, природни етапи**. Юношите трябва да покажат истински природни качества — сила, ловкост, гъвкавост и т.н. за да станат мъже в ритуала на

ацията

ИНИЦИ

. Едва след като са преодолели едно от природните си времена - детството, младите хора могат да се чувстват като зрелите мъже и да носят с достойнство името си. Затова често срещана практика е след инициацията, след младенческия подвиг извършителят да получава **ново име**.

2. Античност

Друга важна културна епоха е античността, т.е. времето на културата на Древна Гърция и Древен Рим. Тук ще споменем само някои черти на класическата античност, т.е. на времето между VI и V в. пр. н. е.

Емблема на античността е класическият полис. Полисът е град-държава, заедно с неговите близки околности.

Демократичното устройство на класическото антично общество се основава върху равенство на хората пред закона, върху, свободата на словото и равноправното участие в управлението на всички граждани. Пред закона не са равноправни само робите и чуждите народи - варварите. Спрямо тях е разрешено неограничено господство. Те нямат право да участват в управлението. За тях няма и свобода на словото. Това особено важи за варварите, които са чужди за древните гърци не поради различаващата се от тях раса или племенни белези, а поради това, че не владеят гръцки език (оттук и названието им **"варвари"** - от неразбираемото за гърците бърборене на чужденците). За да си елин е задължително да знаеш езика и да съблюдаваш гръцките нрави и традиции.

Полисът е образец за подражание. Микрокосмосът (организираният живот в града) е модел за всяка организираност, закон, хармония. Образец дори за големия, световен космос.

За гърците подражанието е отличителна способност на чо-века. Имитацията, мимезисът, научава хората на най-важни умения. Демокрит твърди, че ние, хората, сме ученици на паяка в тъкането, на лястовиците в построяването на жилища и на славеите в пеенето. За Платон светът на материалните вещи подражава на идеите. Той е свят копие. Художниците пък под-ражават на вещите. Това е подражание на подражанието. Ко-ето за Платон е бягство от истината, а за Аристотел - опреде-лен белег на изкуството. Но най-много се подражава на мито-вете. Те са божествени, най-истински за човека поуки.

3. Средновековие

Тази културна епоха обхваща европейската история между VI и XIV в. За хората от Ренесанса, които въвеждат термина "**Средновековие**", това е времето между античността и тяхната собствена епоха. Но и без сами да са боравели с този термин, хората от Средновековието също схващат своето време като "**срединно време**".

За тях то е времето между появата на Хрис-тос и очаквания от всички Страшен съд. Защото за вярващия земната история няма свой земен смисъл. Нейният смисъл е предопределен от Бога. И тъй като Бог дава пример за подра-жание на хората не директно, а чрез Бого-човека Христос, животът на Исус става център за осмисляне на нашия тукашен път. Раждането му, разпъването му на кръста, възнесението на небето и второто пришествие стават координати на иначе ха-отичния и случаен човешки живот. Светската история (истори-ята на света) се осмисля чрез "вместване" в Свещената, божес-твената история. Ето защо в VII и VIII в. от н.е. се налага единно отчитане (хронология) на времето за човечеството. Времето се разделя на време преди и време след Христа.

Може би точно това "**вписване**" на земното съществуване в противоположното му божествено битие превръща средно-вековната култура в култура на контраста.

Христос е символът на този контраст - той е Бог, но и човек. Човекът живее в контраста на греховното и праведно поведение, благодарение на които той постоянно е разпънат между рая и ада. Контрастно, противоположно е отношението плът и дух, земно-небесно, посоките на доброто и лошото (едното нагоре, другото надолу, към ада),

контраст е самият Христов кръст - кръстосването под прав ъгъл. Този контраст носи в себе си особено напрежение. Противоположностите не само не могат една без друга, но те са и силно неравностойни. Едната е от Бога, другата е от Сатаната. Такъв модел на контраст, различаване в постоянно отношение към противоположността, е йерархията. Средновековната култура е въплъщение на йерархичността на битието. Растенията са по-низши от животните, те от ангелите, а всички заедно от Бога. В обществото пък йерархично са подредени съсловията. Най-високо са църковните дейци (молещите се), следват рицарите (военно-земеделската аристокрация), които воюват, защитавайки християнските добродетели, и накрая са земеделците, които хранят всички. Вярно е, че по начина си на действие и предназначение си в обществото тези групи хора са противоположни. Но тяхната йерархия е йерархията на свързаните противоположности. Без тези, които хранят всички (хранителите) никой не би могъл да съществува, тъй както и без Бог, който е абсолютната противоположност на всичко земно, не би бил създаден светът.

4. Ренесанс

Времето между XIV и XVI в. от историята на Италия се нарича култура на Ренесанса (Възраждането).

Първата характерна черта на ренесансовата култура е скъсването със средновековната йерархия на божествените и земни чинове и рангове. Това най-напред става в постепенното приближаване на човека към Бога. На мястото на хората-сенки, аскетичните образи на светците по иконите, се появяват красиви хора и лица, същества, гордеещи се с телата, с красивата си плът. Това са сякаш хора-богове, образ колкото античен и езически, толкова и със съзнание за новата позиция на човека в света - човекът, приближаващ се с делата и могъществото си на творец до божествата. Човекът е уподобяван на Бога. Той е ваятел, художник на собствения си живот. Той има претенции, че може да създава светове, да поправя даже Божиите неуспехи в строителството на света. Напр. Рафаел имал навика да казва, че художникът е длъжен да изобразява нещата не такива, каквито ги е създала природата, а каквито е била длъжна да ги създаде. Човекът е това, което сам успее да се направи, а не онова, което е наследил - **"благородна"** кръв, имоти, статус.

Човекът е ценност сам по себе си. Това е същината на хуманизма на Възраждането.

Вярно е, че чрез теорията на Коперник сякаш се нанася удар върху човешкото самочувствие. Защото според тази теория не човешката обител - Земята, е център на Вселената, а обратно - Земята се върти около Слънцето, заедно с много други планети. Но човекът въплъщава по друг начин центъра, централното си положение в света. Той е творец, индивидуалност. Не на външни причини се дължи просперитета на човечеството, а на човешкото умение, на личните качества.

5. Просвещение

XVIII в. носи името Просвещение.

Имената на Френсис Бейкън и Рене Декарт са жалони на Новото време. То е **"ново"**, защото налага светогледа на активния човек, имащ самочувствие поради създаденото и спечеленото в труда благо и богатство. Най-очевидният признак на този светоглед е култът към разума. От една страна на разума, който управлява икономическите дела. Това е разумът на точните сметки, на изчисленията на приходите и разходите при производството, воденето на счетоводните дела, което Макс Вебер назова една от причините за просперитета на западните цивилизации.

Математическият метод и изчисленията стават не само неизбежни за точни науки като механиката, астрономията, експерименталната физика, но са необходими и за организирането на обществените дела. Всеки труд, всеки продукт, стока, услуга се измерват, изчисляват посредством парите - общият еквивалент, мяра на дейностите. Без рационално пресмятане на времето е невъзможна никаква съвместна дейност, координиране на хората в производството. Днешният човек като никога досега се нуждае от точно измерване на времето. Фактът, че от края на XVII в. се разпространява най-демократичното и евтино средство за измерване на времето - джобният часовник, го улеснява в тази нужда неимоверно. Рационалното пресмятане, числата пронизват всяка проява на хората.

На второ място, култът към разума е възвеличаване на науката, започващо с Фр. Бейкън и Декарт. Благодарение на науката човек увеличава властта си над природата, овладява причинно-следствените ѝ закономерности. За разума няма граници, няма недостъпни неща. Обозрими са всички области от живия, неживия и духовен свят. Плод на тази обозримост е създадената първа енциклопедия от Дидро и Даламбер, съдър-жаща знание от всички области. За разумът няма граници, защото и самата природа е разумна. Между нас и природата има предопределена хармония, основаваща се на разумното ни устройство. Разбира се гарант на тази хармония е Бог, който за Лайбниц създава **"най-добрия от всички възможни светове"**.

И накрая, разумността пронизва и човешкото общество. В него господстват законите, договореността между хората за общополезното, общовалидното. Обществото е един вид ра-зумно съгласие по принципите на съвместното живеене. Но нещо повече, това съгласие е възможно, защото по природа хората са еднакво разумни, т.е. равни. Новото време постепенно съкрушава всички природни, свещени и социални йерархии, привилегии и неравенства в света.

Затова Просвещението е образование, светлина, просве-щаване на ума с достъпни за всекиго знания.

6. Романтизъм

На границата на XVIII и XIX в. се оформя културата на романтизма. Нейни представители са Новалис и Лудвиг Тик в Германия, Виктор Юго във Франция и Джордж Байрон в Анг-лия.

Романтиците се отнасят иронично към култа спрямо разу-ма, характерен за Просвещението. На него романтиците про-тивопоставят живота, творчеството, чувството. Разумът за тях остава винаги едностранчив, абстрактен. Той уравнива хората, пропуска тяхната уникалност. Романтизмът е копнеж по богат на личности и

чужд на механиката и марионетките свят.

Затова се величае поезията. Тя не дава знание, а споделя чувства в една изящна форма, която само финесът на богатата личност може да постигне. Поетическото творчество не под-ражава на абстрактни правила, то следва живия порив на чув-ството.

Романтиците не вярват в безкрайната познавателна мощ на разума, те ценят тайната. Тях ги очарова невидимото, скри-тото, магическото.

7. Постмодерната съвременност

Може ли настоящето да не е нито модерно, нито демоди-рано, а да е пост-модерно? Но точно така се нарича времето от 70-те години до днес.

През 1969 и 1975 г. в САЩ се появяват две статии, едната на Л. Фидлер за литературата и другата на Ч. Дженкс за новата архитектура. И в двете статии се използва понятието "пост-модерн" или пост-модерно общество.

Литературният критик твърди, че вече е невъзможна йерар-хията между низш и висш литературен стил. Масовото е четиво и за интелектуалци, а елитарното се съобразява и с масовия вкус.

Теоретикът на архитектурата пък твърди, че времето на модерната архитектура, възникнала през 20-те години на ХХ в., е отминало. За модернизма в архитектурата са характерни построените по индустриален начин жилищни и администра-тивни сгради, в които доминират еднакви утилитарни елемен-ти, липсват красиви детайли и влияние както на националния, така и на индивидуалния вкус. Архитектурата на стила модерн уподобява сградите на фабрики и болници. На този стил пос-тмодерната архитектура

противопоставя съчетанието от уни-версални и местни вкусове, индустриално произведени еднакви елементи и форма, съобразена с индивидуалността на обитателите.

В постмодерната култура самото смесване е стил.

Френският философ Жан-Франсоа Лиотар, един от теоретиките на постмодерната култура, пише по този повод: "Хората слушат реге, гледат уестърни, обядват със сандвичите на "Макдоналдс" и вечерят със специалитетите на областта, в която живеят, употребяват парижки парфюми в Токио и носят "ретро" дрехи в Хонконг."

Как всъщност да си обясним това? Някои учени, посочвайки факта, че думата "пост-модерно общество" е произлязла в САЩ, считат, че това не е случайно. За тях то е следствие от факта, че самата американска култура е етническа смесица от стар европейски аристократизъм и африканска чувствителност, южноамериканска мизерия, модерна индустрия и разточително богатство.

Други пък намират, че това е победа на потребителския тип общество, на мащабната модерна индустрия, защото този коктейл от поднасяни без особен ред и връзка "съставки" на различни култури напомня начина, по който безразборно се сменят опаковките в рекламите, а и върху самите стоки, тъй като на купувача му омръзва еднообразието. По същия начин колажът (натрупани хаотично късове от реалността - предмети, явления, - превърнати по този начин в жанр на изкуството) ни се натрапва от телевизионния екран с липсата на подредба и смисъл в следването на предаванията по многобройните канали. Зрителят попада от спортно състезание на еротичен филм, а след него на концерт на Лондонската филхармония. Сякаш не той избира, а тези късове култура го избират.

Американският учен Алвин Тофлър вижда тук белег на напредващото ново общество на бъдещето, което е общество с промишленост на многообразието. Ако преди няколко десетки години в произвежданите стоки господстваше стандарта, масовите модели облекла, домашни машини, автомобили, то новата култура се обръща към уникалните

потребности на раз-личните клиенти.

Постмодерната култура е съзнателно смесване, объркване на нещата, съзнателно предизвикване на хаос, безпорядък. Тя действително е колаж, сбор от най-различни по природа фраг-менти - на класическо и свръхмодерно, на елитарно, луксозно и мизерно (както демонстративно еkleктичната и предизвика-телна дреха на пънк-модата), на възвишено и грозно, детско и възрастно, мъжко и женско и т.н.

Като игра с културата постмодерността е също култура, но на ироничното, на лекия присмех и понякога дори сарказъм.